

סימן פז - "בחלב אמו..."

נשמח לענות כמיטב יכולתנו לכל שאלה הערה ובקשה. אפשר לפנות במייל, בפלא' או למצוא אותנו בבית המדרש.

הרב בצלאל
והרב אהרן

סיכום השיעור:

מראית עין בדם דגים ובחלב אשה, לעומת מראית עין בבשר טמאה בחלב טהורה

א. פתחנו בהצגת הסתירה בין שתי גמרות: מחד הגמרא בכריתות קובעת שלמרות שאין איסור בשתיית דם דגים, מ"מ משום מראית עין אסור לעשות כן, עד שיניח קשקשים בצד הדם. מאידך, המשנה בחולין קובעת שאין איסור בבישול ובהנאה מבשר טהורה בחלב טמאה, או מבשר טמאה בחלב טהורה, ואינה מזכירה חשש למראית עין.

ב. לאחר מכן, ראינו שהרשב"א (שתשובתו הובאה באופן חלקי בבית יוסף) אסר לבשל בשר בחלב אשה, משום מראית עין. הדרכי משה תמה על הרשב"א, שאם חוששים בזה למראית עין, היה צריך יותר לחשוש למ"ע בבישול בשר טהורה בחלב טמאה ולהיפך. - דברי הדרכי משה מחדדים יותר את הקושיה שהצגנו לעיל, בסתירה בין דין דם דגים לבשר טמאה בחלב טהורה.

ג. לקושיה הנ"ל הצגנו שלושה תירוצים. פתחנו בתירוץ הש"ך (לתירוץ זה הסכים ה"ט"ז, למרות שלהלכה למעשה הוא מקבל את פסיקת הרמ"א), שיש לחלק בין חלב אשה - שהוא היתר בהיתר, לחלב טמאה - שהוא איסור. הסיבה לחלק באופן זה היא, שבחלב טמאה לעולם אין לחוש שמא המבשל יבוא לאכול ממנו, ממילא הרואה את המבשל צריך ללמד עליו זכות שהוא מבשל לטובת חולה.

ד. תמהנו על הש"ך, שהרי אף שכרגע הרואה יכול להניח שהאיסור מתבשל לטובת חולה, הרי אח"כ הוא יראה שהאיסור ניתן לגוי או חיה, ויחשוד במבשל שעבר על איסור! נראה שלדעת הש"ך איסור מראית עין קיים דוקא בזמן מוגדר, ובאותה נקודת זמן צריך שיראה כעובר על איסור. לכן אף שאח"כ יראה הרואה שהתבשל לא ניתן לחולה, מ"מ בזמן הבישול אין מ"ע.

ה. לפי זה, דעת הש"ך כפוסקים אחרים שסוברים שאין איסור מ"ע כל זמן שבנקודת זמן אחת לא רואים את האיסור. ולכן התירו אכילת מאכל הנראה כחלבי בתום סעודה בשרית (ראו בדף ההרחבות, בתשובת יביע אומר אות ד, ובשם כנה"ג שם).

ו. מכל מקום דברי הש"ך אינם ברורים די צרכם, שהרי באיסור הנאה אין דרך ללמד זכות על הנהנה, ולכאורה צריך היה לחשוש לאיסור מ"ע, בעוד שהמשנה התירה במפורש גם איסור הנאה. כך הקשה רעק"א.

ז. הש"ך מציע תירוץ נוסף לקושיה הראשונה, שאין איסור מ"ע בבשר טמאה ובחלב טמאה, משום שלהלל יש מראה אחר מאשר בשר כשר וחלב כשר. בעוד שחלב אשה נראה זהה לחלב כשרה. נראה שהש"ך מקבל תירוץ זה, למרות שלדעתו העיקר כתירוץ הראשון.

ח. ההבדל בין שני התירוצים הוא, שלפי התירוץ הראשון למתבונן נראה שהמבשל עושה מעשה אסור, אלא שיש נסיבות חיצוניות המתירות אותו. ואילו לפי התירוץ השני, המתבונן לא רואה איסור כלל. נראה גם שבעוד שהתירוץ הראשון מתמודד רק עם החשש שמא יחשדו במבשל, התירוץ

השני מתמודד גם עם החשש שמא ילמדו ממעשיו שאין איסור בישול בבו"ת. המשותף לשני התירוצים, שבשורה התחתונה המתבונן לא חושב שנעשה מעשה איסור.

ט. היתר נוסף המופיע בראשונים ובאחרונים, הוא כשההיתר נפוץ מאוד. כך התיר הרא"ש לשזור חוטי משי בבגדי צמר, שמתוך שכיחותם לא יטעו לומר שהם של פשתן. גם התומים התיר לאכול עוף המבושל בחלב שקדים ללא צורך בהיכר נוסף, כיון שמאכל זה מוכר וידוע. וכך התיר המשנה הלכות לאכול מרגרינה בסעודה בשרית, מפני הרואה יתלה במרגרינה ולא יטעה לחשוב שזה חמאה. חשוב לציין שלפי זה לא כל הדורות והזמנים שווין - לחומרא ולקולא: פעם אסור היה לבשל נקנקיות צמחיות בחלב משום מ"ע, אך היום הדבר יהיה מותר; פעם לא היו חושדים באנשים והיו דנים אותם לזכות, היום חושדים באחרים יותר מפני שרבו פורקי עול.

י. תירוץ שלישי לקושיה הראשונה מופיע בדברי הרשב"א עצמו, בתשובה המלאה (הרמ"א, הש"ך והט"ז לא ראו את התשובה כולה, אלא רק את מה שציטט הבי"ט). שם הוא כותב שהמשנה התירה בישול בשר טמאה בחלב טהורה וכו' דוקא מדין תורה מדין דרבנן, אך עדיין יש בזה איסור מ"ע. כך גם מורה הרמ"א להלכה, שכשם שאסור לבשל בשר בחלב אשה משום מ"ע, כך גם אסור לבשל בשר טמאה וכו' משום מ"ע.

יא. הרשב"א מציין שלושה הבדלים בין איסורי דאורייתא ודרבנן לאיסור משום מ"ע: (1) היכר - כגון הנחת קשקשים - פותר בעיה של מ"ע, אך לא מתיר איסור דרבנן. (2) איסורי דאורייתא ודרבנן שנתערבו בדבר אחר אוסרים את התערובת, עד שטעמם לא יורגש בתערובת. ואילו איסור מ"ע אינו אוסר תערובתו אף שטעמו מורגש. (3) איסור מ"ע אינו נוהג כשהוא בתוך הפה, לכן דם (אדם) שבין השיניים מותר למוצצו, ואילו איסורי דאורייתא ודרבנן אוסרים אף בכגון זה, כגון מי שבפיו חתיכת גבינה, אסור לו לאכול בשר.

יב. הלבוש כתב שאף שאסור לבשל בשר בהמה טמאה בחלב טהורה משום מ"ע, מ"מ מותר לבשל בשר עוף בחלב (שלדעת הרמב"ם והשו"ע אין בבישולו איסור אפילו מדרבנן), ואין בזה משום מ"ע, משום שהחתיכות ניכרות ושונות מבשר בהמה (זה דומה להיתר השני של הש"ך).

יג. הט"ז חולק על הלבוש משלוש טעמים, ולדעתו אסור לבשל עוף בחלב משום מ"ע: (1) לא תמיד העוף חתוך בצורה שונה מבהמה (אכן נראה שאי אפשר לבסס את האיסור כולו על הטעם הזה, דא"כ היינו צריכים לאסור רק כשהעוף חתוך כמו בהמה, דלא גרע מדם דגים עם קשקשים). (2) הרואה עלול לטעות שגם בישול בהמה בחלב מותר. (3) הרואה עלול לטעות שאין איסור אכילת בשר עוף בחלב, כר' יוסי הגלילי (ואז יותר גרוע שבשר העוף ניכר מבשר בהמה).

יד. לסיכום - ראינו ארבעה היתרים לאיסורי מ"ע: (1) הרואה ילמד זכות על העברין שלפניו, שמותר מנסיבות חיצוניות. (2) ההיתר אינו דומה להיתר. (3) אע"פ שהאיסור וההיתר דומים, ההיתר נפוץ כמו האיסור. (4) האיסור אינו ניכר בנקודת זמן אחת (היתרים שלא הזכרתי, מפני שלא הצלחתי להבין את ההגיון בהם, הם: (5) התומים כתב שאין איסור מ"ע בעוף בחלב שקדים, מפני שאין זה באמת חלב אלא רק מי פירות - על אף שמראהו כמראה החלב. (6) מטה יהונתן כתב שאין איסור בבשר טמאה בחלב, מפני שבישול בשר זה אינו שכיה, וחכמים לא גזרו כשהאיסור אינו שכיה - זה הפוך מהיתר מס' 3). מאידך ראינו נסיבות שבגללן יש להחמיר - (1) ריבוי עבריינים. (2) דבר שאיסורו לא כ"כ ברור לציבור (עוף בגלל ריה"ג).

מראית עין לאיסור דרבנן

א. בזמנו של הים של שלמה נהגו לאכול בפורים עוף בחלב שקדים. הים של שלמה מעיר שכמו שהשונה דם דגים צריך לשים קשקשים למנוע מ"ע, כך גם בצד חלב השקדים יש לשים שקדים, כדי שהרואה לא יטעה. ובפרט בעוף שלא יטעו להתיר, כדעת ריה"ג המתיר עוף בחלב.

ב. הדרכי משה מביא את דברי הישי"ש וחולק עליו, שאמנם בבשר בהמה בחלב שקדים יש לחוש למי"ע, אך בבשר עוף אין לחוש, מפני שעוף בחלב אינו אסור אלא מדרבנן. וכך הוא פוסק בהג"ה על השוי"ע, שמותר לבשל ולאכול בשר עוף בחלב שקדים, ורק בבשר בהמה יש לחוש למי"ע. וכן באיסור שראינו לעיל - שאין לבשל בחלב טמאה - האיסור דוקא בבשר בהמה ולא בבשר עוף.

ג. יתכן שבין הישי"ש לרמ"א אין מח' בגדרי מי"ע, מפני שהישי"ש פוסק שבשר עוף בחלב אסור מדאורייתא, ואפשר שלו היה פוסק שאסור רק מדרבנן לא היה חושש למי"ע.

ד. אולם הש"ך חולק על רמ"א, והקשה שהרי בהרבה מקומות בשי"ס רואים שחששו למי"ע של איסורי דרבנן. ולכן דעתו להלכה שיש להניח שקדים אף כשמבשל עוף בחלב שקדים.

ה. מהי נקודת מחלוקתם? בשיעורי הרב' כתב שלדעת הש"ך איסור מי"ע הוא מחשש שמא הרואה יטעה לחשוב שמותר, ונמצא שהמבשל עובר ב'לפני עוור לא תתן מכשול', ואיסור זה שייך אף באיסורי דרבנן. לעומתו הרמ"א חשש רק לכך שהרואה יחשוד במבשל שהוא עובר על איסור, ובאיסור תורה יש בזה משום 'והייתם נקיים מה' ומישראל', וחכמים חששו לכך רק באיסורי דאורייתא (הוא לא מסביר למה לא חששו בדרבנן).

ו. בשיעור הסברנו באופן הפוך - ונזכרתי שכך ראיתי בספר 'פני השולחן' (של הרב רפאל סדין, בהוצאת פלדהיים, מומלץ) - שמי שחושש שמא הרואה יטעה אינו אוסר אלא בדאורייתא, אבל בדרבנן הוי גזירה לגזירה. ואילו החושש לחשוד אוסר גם באיסורי דרבנן, כי מה לי אם נראה רשע באיסורי תורה מה לי אם נראה רשע באיסורי דרבנן. לעיל (אות ח) ראינו שהש"ך חשש דוקא לחשוד ולא שמא יטעה אחריו - ולכן התיר בישול בשר טמאה וכו' שהרי ילמדו עליו זכות - וזה מתאים לאופן ההסברה של 'פני השולחן' ולא לשיעורי הרב'.

ז. מכל מקום יש להעיר שכשאפשר להפוך את החקירה ולהסביר את שני הצדדים לפי שני צדדי החקירה - אז החקירה אינה חקירה אמיתית, ואכמ"ל.

ח. הפרי חדש מיישב דעת הרמ"א, שאחר חתימת התלמוד אין לגזור עוד גזירות חדשות. ואף בשר בחלב אשה ראוי היה להתיר, אלמלא הורה כבר הרמ"א לאיסור וראוי לשמוע לו. לכן באיסורי דרבנן ודאי שראוי לשמוע לרמ"א להקל.

ט. הנחלת צבי מיישב שישנו הבדל בין מי"ע לאיסור דאורייתא לבין מי"ע באיסורי דרבנן, שבדאורייתא אסור אפילו בחדרי חדרים, ובדרבנן מותר בחדרי חדרים. ומה שהתיר הרמ"א בישול ואכילת עוף בחלב שקדים הוא דוקא בחדרי חדרים.

י. דעת הטי"ז - אותה לא הספקנו להזכיר בשיעור - היא שלכתחילה יש לחוש למי"ע אף בדרבנן, ולהניח שקדים אף בעוף בחלב, 'שכל מה שאפשר לתקן - מתקנים'. אבל בדיעבד או כשאין לו שקדים, מותר לאכול אפילו בשר בהמה בחלב שקדים. רעק"א משיג על הטי"ז, שמדברי הטי"ז משמע שהוא מתכוון לפסוק כרמ"א, אך למעשה יש ביניהם שני הבדלים - לדעת הרמ"א אין צורך בהיכר בדבר הנראה כאיסור דרבנן, ולטי"ז צריך היכר גם שם; לדעת הרמ"א באיסור דאורייתא אין היתר אף בדיעבד והמאכל אסור כשאין היכר, ואילו לטי"ז כשאין לו אופן לייצר היכר המאכל מותר באכילה.

יא. מסקנה אישית: המעשה בצ'ולנט צמחוני לימד אותי, שלמרות ההיתרים הרבים שמנינו, 'כל מה שאפשר לתקן - מתקנים', ועדיף להודיע לסובבים שהדברים נעשים באופן של היתר, במקום לעורר בהלה מיותרת.

מי חלב - לענין בשר וחלב ולענין אבר מן החי

א. הגמרא לומדת שדוקא בישול בשר ביחלב הוא שאסור, אבל בישול ב'מי חלב' מותר. לכאורה מדובר על הנוזל שנותר בסוף תהליך הגיבון, 'נסיובי דחלבא'.

ב. התוס' מציינים שבכמה מקומות אנו מוצאים שאיסור בו"ח נוהג בכותח הבבלי - העשוי מנסיובי דחלבא ושעור - ומכאן שאע"פ שמדאורייתא מי חלב מותרים בבשר, מ"מ הם אסורים מדרבנן.

ג. לעומתם, הרא"ש סובר שנסיובי דחלבא הינם חלב גמור, ואילו כדי להגיע לימי חלב יש להעביר את נסיובי דחלבא שלב עיבוד נוסף, שיש לבשל את הנסיובי דחלבא ולסנן את המוצקים, והנוזל שנשאר הוא מי החלב שאין בהם איסור בו"ח. להלכה הכריע השו"ע כדעת הרא"ש.

ד. נתעורר לשים לב לעובדה המוזרה, שכדי ללקות על אכילת בו"ח די לאכול כזית בשר וחלב, אע"פ שלמעשה לו היינו מוציאים את מי החלב היינו נשארים עם הרבה פחות מכזית! תרצנו - בעקבות דברי הרב שכטר ב'עקבי הצאן' - שכל עוד שהחלב לא הופרד למרכיביו, אז על כולו יש שם חלב, ונכון הדבר ללקות על אכילתו. רק כאשר הופרד החלב למרכיביו 'נולדו' מי החלב שאין איסור תורה בבישולם עם בשר. הרב שכטר מונה עוד כמה דוגמאות לעיקרון זה.

ה. אנו רואים את העיקרון הנ"ל פועל במי חלב מזוית אחרת. בדוגמא הקודמת נחשבים מי החלב כחלב לענין בו"ח כל זמן שלא הופרדו, וזהו לחומרא, שהרי אז אסור לבשלם בבשר. הרא"ש נוקט שלאחר שמי החלב הופרדו לעצמם, אז חל עליהם איסור אבר מן החי. שהרי התורה התירה מן החי רק חלב ודבש, ואילו למי חלב אין דין דבש. לדבריו, אין לתמוה על כך שקודם שמי החלב הופרדו מותר החלב עצמו בשתייה, שהרי מצאנו דינים נוספים (דם האיברים שלא פירש; צליתא דדמא) בהם קודם שהופרדו לגורמים אז הכל מותר, ורק אחר ההפרדה חל איסור. יש לציין שדברי הרא"ש לא נפסקו להלכה, אלא מי החלב מותרים משום אבר מן החי, כדעת הרא"ש. שדוקא לענין בשר בחלב אין מי חלב מוגדרים חלב, אבל להיתרם מאיסור אמ"ה דינם כחלב.

ו. הרב שכטר ביקש ליישב בעזרת ההגיון הנ"ל את הקושיה הבאה: חכמים אסרו את גבינות הגויים משום שחששו שמא הגויים משתמשים בעור קיבת נבלה לצורך העמדת הגבינה. למרות שבד"כ משתמשים במעט מעור הקיבה, וטעם העור אינו מורגש בגבינה, חכמים היו צריכים לאסור את הגבינות כיון שעור הקיבה גורם לגבינות להתגבן ולעמוד, ומעמיד אינו בטל אע"פ שטעמו אינו מורגש (כך שיטת הרמב"ם והשו"ע).

לכאורה הדבר תמוה, שהרי לא בשר עור הקיבה גורם לגבינות לעמוד, אלא האינזימים המצויים על עור הקיבה, והללו אינם אסורים (כמו שרואים מדינים אחרים). ואילו עור הקיבה שאסור משום נבילה אינו נותן טעם וגם אינו מעמיד.

הרב שכטר מתרץ לאור העיקרון הנ"ל, שכל זמן שהאינזימים לא פרשו לעצמם מעור הקיבה, הרי הם נידונים כעור, וא"כ נמצא שעור הקיבה הוא המעמיד, ובכוחו לאסור את החלב כולו.